

СЕКЦІЯ 4. ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-619-8-55>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ КРИЗОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Аркуша Лариса Ігорівна

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
криміналістики, судових експертиз та поліграфології,
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Чернов Олександр Віталійович

*доктор філософії, доцент кафедри криміналістики,
судових експертиз та поліграфології,
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Психологічні особливості кримінальної поведінки в умовах кризового суспільства становлять одну з ключових проблем сучасної кримінології, юридичної психології та криміналістики. У періоди масштабних соціально-економічних потрясінь, політичної нестабільності, військових конфліктів, трансформації соціальних інститутів та системи цінностей відбувається істотна зміна як структури злочинності, так і психологічних механізмів формування кримінальної поведінки. Кризові явища у суспільстві призводять до руйнування усталених моделей соціальної взаємодії, послаблення соціального контролю, підвищення рівня соціальної тривожності та формування нових моделей адаптації, частина з яких набуває девіантного або кримінального характеру. У таких умовах кримінальна поведінка виступає не лише результатом індивідуальних психологічних відхилень чи криміногенної мотивації окремої особи, а й відображенням більш складних соціально-психологічних процесів, що відбуваються у суспільстві.

Кризове суспільство характеризується високим рівнем невизначеності, нестабільністю соціальних ролей, ослабленням нормативної регуляції поведінки та трансформацією морально-правових

орієнтирів. У таких умовах зростає поширеність станів фрустрації, соціальної тривоги, психологічного напруження, що суттєво впливає на поведінкові реакції індивідів. Людина, опинившись у ситуації тривалого соціального стресу, може втратити відчуття безпеки, стабільності та передбачуваності майбутнього. Це призводить до формування специфічних психологічних механізмів адаптації, серед яких значне місце посідають агресивні, конфліктні або асоціальні моделі поведінки. Кримінальна поведінка в таких умовах часто виступає як спроба компенсувати відчуття безсилля, відновити контроль над власним життям або забезпечити матеріальне виживання.

Психологічні механізми формування кримінальної поведінки в кризовому суспільстві тісно пов'язані з феноменом соціальної дезадаптації. У ситуації різкої зміни соціальних умов значна частина населення втрачає звичні джерела соціальної підтримки, професійної реалізації та економічної стабільності. Це створює передумови для розвитку станів соціальної ізоляції, маргіналізації та втрати соціальної ідентичності. Особа, яка не здатна адаптуватися до нових умов, може почати шукати альтернативні способи задоволення своїх потреб, у тому числі шляхом участі у кримінальній діяльності. У цьому контексті злочин виступає як своєрідний механізм адаптації до несприятливих соціальних умов, хоча така адаптація має деструктивний характер.

Особливу роль у формуванні кримінальної поведінки відіграє психологічний стан хронічного стресу, який характерний для населення кризових суспільств. Постійне перебування у стані небезпеки, економічної нестабільності або соціальної невизначеності призводить до виснаження психологічних ресурсів людини. Це проявляється у зниженні рівня самоконтролю, підвищенні імпульсивності, зростанні агресивності та схильності до ризикованих форм поведінки. За таких умов значно послаблюється дія внутрішніх моральних обмежень, що регулюють поведінку особи. Людина може почати сприймати кримінальні дії як прийнятний або навіть необхідний спосіб досягнення життєвих цілей.

Важливим психологічним фактором кримінальної поведінки в кризових умовах є трансформація системи цінностей. Соціальні кризи часто супроводжуються руйнуванням традиційних моральних орієнтирів і появою нових моделей поведінки, які раніше могли вважатися неприйнятними. У суспільстві формується атмосфера толерантності до різних форм девіантної поведінки, зокрема економічних злочинів, корупції, незаконного збагачення або участі у кримінальних угрупованнях. Коли значна частина населення починає сприймати порушення

правових норм як звичайну практику виживання, психологічний бар'єр перед вчиненням злочину істотно знижується.

Окрему увагу слід приділити психологічним особливостям групової кримінальної поведінки в умовах соціальної кризи. Нестабільність соціальних інститутів сприяє активізації організованих злочинних структур, які виконують для своїх учасників функцію альтернативних соціальних спільнот. У таких угрупованнях формуються специфічні групові норми, система цінностей та механізми психологічної підтримки. Для багатьох осіб участь у злочинній групі стає способом отримання соціальної ідентичності, відчуття належності та захищеності. Групова динаміка при цьому посилює кримінальні установки, оскільки відповідальність за протиправні дії розподіляється між учасниками групи, а моральні сумніви окремих членів приглушуються колективною підтримкою [1].

Психологічна структура кримінальної поведінки в кризових умовах включає кілька взаємопов'язаних компонентів. Першим з них є мотиваційний компонент, який визначає причини та цілі протиправної діяльності. У кризовому суспільстві мотивація злочинної поведінки часто має змішаний характер і поєднує економічні, психологічні та соціальні фактори. Другим компонентом є когнітивний, який пов'язаний із сприйняттям та оцінкою соціальної реальності. Особа може почати сприймати навколишній світ як несправедливий або ворожий, що виправдовує порушення правових норм. Третім компонентом є емоційний, який включає переживання страху, гніву, образи або безнадії. Саме ці емоційні стани нерідко виступають безпосереднім психологічним стимулом до агресивних або кримінальних дій.

Важливим аспектом є також феномен психологічної нормалізації кримінальної поведінки. У кризовому суспільстві людина поступово звикає до високого рівня соціальної напруженості, насильства та правопорушень. Часті контакти з кримінальними проявами формують у свідомості індивіда уявлення про їхню звичайність. Злочин перестає сприйматися як виняткове явище і починає розглядатися як один із можливих способів вирішення життєвих проблем. Така психологічна адаптація створює сприятливий ґрунт для подальшого поширення кримінальної поведінки.

Суттєву роль у формуванні кримінальної поведінки в кризових умовах відіграють процеси соціального навчання. Людина засвоює моделі поведінки, спостерігаючи за діями інших членів суспільства. Якщо у соціальному середовищі домінують приклади незаконного збагачення, безкарності або агресивного вирішення конфліктів, ці моделі починають сприйматися як ефективні. Особливо вразливими до

такого впливу є молоді люди, які перебувають на етапі формування власної системи цінностей. За відсутності позитивних соціальних орієнтирів вони можуть легко переймати кримінальні моделі поведінки.

Психологічні особливості кримінальної поведінки у кризових суспільствах проявляються також у зміні ставлення до ризику. Незначеність майбутнього, економічні труднощі та відсутність стабільних перспектив призводять до того, що багато людей починають сприймати ризик як звичний елемент життя. Це сприяє зростанню готовності до участі у незаконних операціях, шахрайських схемах або інших кримінальних діях, які можуть забезпечити швидкий матеріальний результат.

Не менш важливим є вплив травматичного досвіду на формування кримінальної поведінки. У суспільствах, що переживають військові конфлікти або інші масштабні кризи, значна частина населення зазнає психологічних травм. Посттравматичні стани можуть супроводжуватися підвищеною агресивністю, емоційною нестабільністю, відчуженням від соціальних норм. У поєднанні з несприятливими соціальними умовами це створює додаткові ризики криміналізації поведінки [2].

Водночас слід наголосити, що кризові соціальні умови не є автоматичною причиною злочинності. Вони лише створюють психологічний та соціальний контекст, у якому зростає ймовірність формування кримінальних установок. Реалізація цих установок залежить від індивідуальних психологічних характеристик особи, рівня її соціалізації, наявності моральних цінностей та соціальної підтримки. Саме тому дослідження психологічних особливостей кримінальної поведінки потребує комплексного підходу, який враховує як індивідуальні, так і соціальні чинники.

Отже, кримінальна поведінка в умовах кризового суспільства є складним соціально-психологічним явищем, що формується під впливом сукупності економічних, соціальних та психологічних факторів. Соціальна нестабільність, хронічний стрес, трансформація ціннісних орієнтацій, процеси соціального навчання та групова динаміка створюють сприятливі умови для поширення кримінальних моделей поведінки. Розуміння психологічних механізмів цього процесу має важливе значення для розроблення ефективних стратегій профілактики злочинності, формування системи соціальної підтримки населення та зміцнення правової культури суспільства. Лише комплексне врахування психологічних і соціальних аспектів кримінальної поведінки дозволить ефективно протидіяти криміналізації соціального середовища в умовах суспільних криз.

Література:

1. Шепітько В.Ю. Юридична психологія : підручник / В. Ю. Шепітько, В.О. Коновалова ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2025. 280 с.

2. Чернов О. В. Кримінальна поведінка та психічні відхилення: аналіз особистості злочинця. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 травня 2025 р.) / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2025. Т. 1. С. 678–681.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-619-8-56>

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Белиба Квітослава Андріївна

*студентка 3 курсу бакалаврату кафедри психології та педагогіки
факультету соціології та права,
Національний технічний університет України «Київський
політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
м. Київ, Україна*

Фіщук Лілія Геннадіївна

*студентка 3 курсу бакалаврату кафедри психології та педагогіки
факультету соціології та права,
Національний технічний університет України «Київський
політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
м. Київ, Україна*

*Науковий керівник: **Кононець Марія Олександрівна***

*кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри психології і педагогіки, факультету соціології
та права,*

*Національний технічний університет України «Київський
політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
м. Київ, Україна*

Війна в Україні формує специфічні умови для професійного та соціально-психологічного становлення студентської молоді, які безпосередньо впливають на вибір професійного напрямку